

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
Наукова бібліотека

Сторінки історії українського козацтва. Афонська спадщина.

(До 1000-ліття духовно-культурних зв'язків Київської
Русі і святої гори Афон)

метод.-бібліогр. матеріал

В 2016 р. сповнюється 1000 років від першої писемної згадки про існування й діяльність на Святій Горі Афон першого давньоруського монастиря «Ксилургу», через який здійснювалися духовні та культурні взаємозв'язки між Київською Руссю та осередком православного чернецтва й духовності на Афоні. Тож це є ювілей тисячолітніх духовно-культурних зв'язків Київської Русі і Афону.

Коли ми говоримо про потребу відродження національних традицій, культури, духовності, то перш за все маємо звертати увагу, на чому вони ґрунтувались, що було їхнім першоджерелом. Як раз одним з таких першоджерел, значною мірою, протягом цілого тисячоліття була для нас багатюща і малодосліджена афонська спадщина. Вона є однією з невід'ємних складових нашої духовної культури і традиції, хоч і забутої нині», – переконаний директор Міжнародного інституту афонської спадщини в Україні Сергій Шумило.

Тож ця річниця заслуговує на те, щоби бути відзначеною на загальнонаціональному рівні. Адже справжнє відродження країни можливе лише через навернення до власної духовної спадщини та першоджерел, де Свята Гора Афон завжди займала одне з чільних місць.

*Афон – «обитель веры, где
время остановилось»
Роберт Байрон*

Афон – півострів, увінчаний однойменною вершиною гори. Це місце безперестанних молитов Богу. На території унікальної чернечої республіки, населення якої представлено виключно чоловіками, розташовані 20 монастирів і 12 скитів.

Свята гора Афон є центром православного світу, осередком його безцінного багатства. У монастирях Афона зберігаються рукописи і ікони, мощі і реліквії святих (в тому числі частина мощей Івана Хрестителя і останки Марії Магдалини), і навіть частина хреста, на якому розіп'яли Ісуса.

Афон або Свята Гора займає східний і найкрасивіший вузький горбистий півострів Халкідіки, яка врізається в багрянцеві води Егейського моря поміж Фермейською і Стримонською затоками. Афонська гора, яка домінує над півостровом, – це величезний конус 2033 метрів заввишки. Відомий, ще з часів греко-перських воєн (V ст. до Р.Х.), коли, за переказом античних істориків, перський цар Ксеркс наказав прокопати канал через перешийок в північній частині Афонського півострова. Довжина його – біля

60 км, ширина, від 8 до 12 км, площа – біля 360 кв. км. Рельєф півострова починається з рівнини, а далі здіймаються гори, спочатку невисокі, а потім, щоразу вивищуючись, вони переходять у могутній гірський масив, що закінчується на півдні скелястим і крутим Афоном з великою мармуровою пірамідою.

Природна краса півострова надзвичайна. Весь Афонський півострів потопає в зелені. Приморські низовини вкриті тут вічно зеленим чагарником, а стрімкі схили рясніють оливковими та горіховими плантаціями, а долини, захищені від вітру, повніють лимонними та апельсиновими садами. Сприятливі кліматичні умови, гори і близькість моря роблять Афон одним з мальовничіших куточків Середземномор'я.

Про історію Афону в перші століття після Різдва Христового немає жодних згадок. Хоча джерела сповіщають, що за античних часів, тут на узгір'ях, що

туляться до побережжя моря, вирувало життя. Там існувало п'ять міст та ряд поселень, місцезнаходження, яких до цих пір не визначено. Без сумніву тільки те, що коли Греція потрапила під владу Римської імперії, ці міста занепали, а на Святій Горі почали селитися її нові мешканці – ченці-самітники й анахорети. Перші чернечі осередки, як відомо набули поширення в Єгипті, Сирії, і Малій Азії, а згодом – в Палестині і Константинополі. Відтоді збереглися лише кілька монаших громад у Коптській Церкві та Східних Патріярхатах. Колишні монаші центри представлені переважно руїнами стародавніх споруд.

Лише Афон, що сформувався як монаша спільнота дещо пізніше, залишається протягом сторіч світовою столицею східного чернецтва, вплив якої вельми вагомий для історії культури всіх православних народів і є до цих пір твердиною Православ'я та bastіоном східного християнства.

Згідно з переказом, Пресвята Богородиця та євангеліст Іоанн пропливали біля Афону, прямуючи на Кіпр до праведного Лазаря. Тут їх спіткала морська буря, з огляду на яку корабель пристав до афонського берегу там, де тепер знаходиться Іверський монастир.

Богородиці тоді почувся голос: “Нехай буде це місце твоїм уділом, твоїм садом і раєм, а також спасительною пристанню для тих, хто бажає спастися”. Вона звернулася до Сина, просячи віддати їй у дарунок усю Афонську гору. Як пише Святий Стефан Святогорець, Богородиця мовила: “Це місце нехай буде

моїм жеребом, даним Мені Сином і Богом Моїм! Нехай буде благодать Божа на місці цьому і на тих, хто житиме тут з вірою і благоговінням. Цьому місцю Я буду Заступницею і піклуватимусь про нього перед Богом”.

З тих пір колишнє місце поклоніння ідолам було освячене і стало уділом Божої Матері й через це ченці назвали гору Садам Пречистої, а греки Святою горою. Так, з часом Афон став так званою чернечою республікою, куди за велінням Божої Матері не ступає жіноча нога. І вже з IX ст. Свята Гора офіційно входить в історію як монастирський центр. Напевно, з цього часу і розпочинається епоха взаємин між Афонською чернечою республікою і нашою прабатьківщиною. Хоча важко з певністю сказати, коли серед поселенців Афону вперше з'явилися слов'яни з терен теперішньої України.

Православні монастирі на Афоні

Гора є одним з найважливіших святих місць в світі, шанується як земний Уділ Богородиці. Сьогодні на горі знаходяться 20 чоловічих монастирів, з яких один російський, по одному сербському і болгарському, всі інші 17 - грецькі. На переконання багатьох жителів Греції, саме завдяки молитвам цих ченців зберігається мир, духовність і Православ'я на нашій планеті.

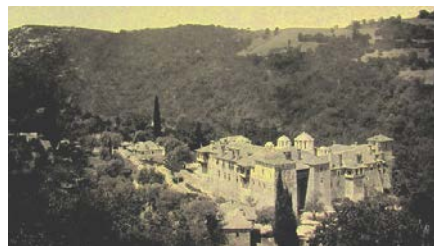
Лавра Афанасія Афонського
або Велика Лавра (ідіоритм)

Ватопед Афон

Іверон Афон

Монастир Хіландар Афон

Діонісіат Афон

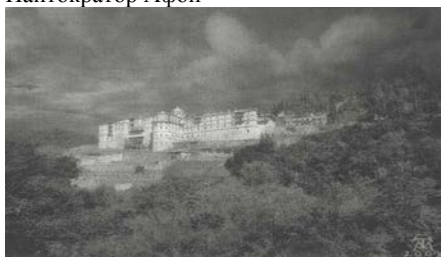
Кутлумуш

Пантократор Афон

Ксиропотам Афон

Зограф Афон

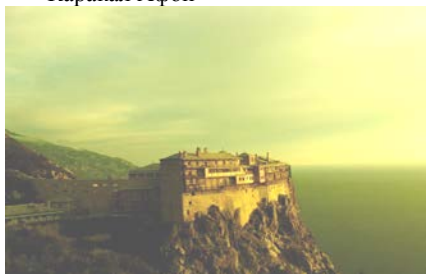
Дохіар Афон

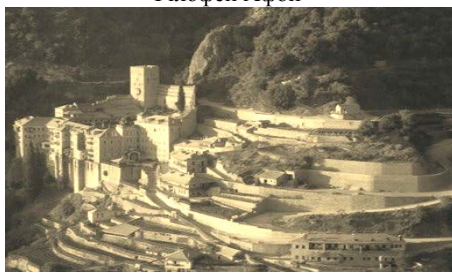
Каракал Афон

Філофей Афон

Симонопетра Афон

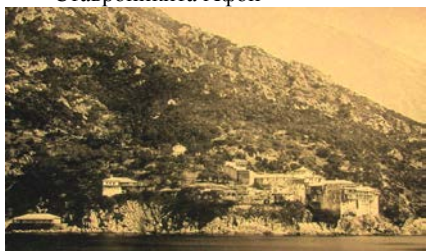
Агія Павла Афон або Святого Павла

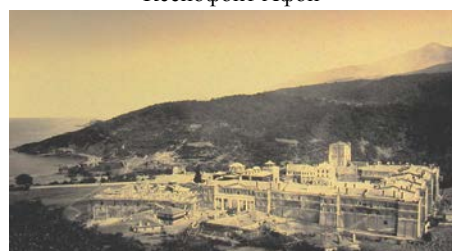
Ставроникита Афон

Ксенофонт Афон

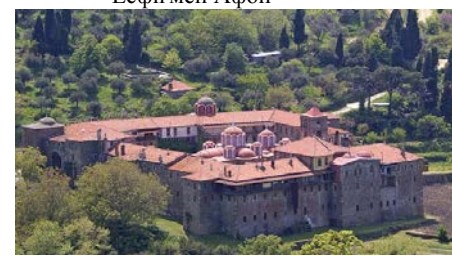
Григоріат Афон

Есфігмен Афон

Святого Пантелеймона

Монастир Констаніт

Афон і Київська Русь

Афон і його спадщина протягом багатьох сторіч відігравали виключно важливу роль у розвитку вітчизняної духовності і культури як в епоху Київської Русі, так і в часи національно-визвольної боротьби українського народу в XVII ст. та в пізніші часи, вплинувши на самобутність і неповторність національних релігійних традицій в Україні. Особливо важливим було становлення під впливом Афону Києво-Печерського монастиря, який був свого роду «розсадником» і центром чернецтва, духовності, книжності, культури й просвіти по всій Русі-Україні.

Перша відома письмова згадка про киеворуське чернецтво на Афоні відноситься до 1016 року. Під цією датою в одному зі святогірських документів, що зберігаються у бібліотеці Великої Лаври на Афоні, зафіксовані підписи ігуменів усіх монастирів Святої Гори. Серед них такий напис: «Γεράσιμος μοναχὸς ἐλέω Θεοῦ πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Ῥῶς μαρτυρῶν ὑπέγραψα ἰδιοχειρῶς». Перекладається він так: «Герасим – чернець, милістю Божою, пресвітер і ігумен монастиря русів. Власноручний підпис».

З житійних списків відомо, що в 1013 р. преп. Антоній Печерський вперше повертається до Києва зі Святої Гори Афон, де кілька років трудився в духовних

подвигах та науці. Побувши трохи в Києві, він знову повернувся на Афон, звідки вдруге приїздить до Києва в 1017 р. Таким чином, ми бачимо, що родоначальник давньоруського чернецтва і засновник Києво-Печерського монастиря разом з іншими співвітчизниками уперше починають подвизатися на Святій Горі до 1013 року. Саме вони і склали в 1016 р. братію першого давньоруського монастиря Афону, ігуменом якого був вищезгаданий Герасим.

За переказами, першим давньоруським монастирем на Афоні був скит Успіння Богородиці (Панагія Ксирургу або «Древоділ»). Нині це спільножительний скит, що належить Афонському Свято-Пантелеймонівському монастирю.

Після спустошення Київської Русі монголо-татарськими ордами зв'язки з Афоном не припинилися. Так в XIV-XV ст. видатним афонітом, що здійснив вагомий внесок у розвиток української духовності і культури, був (1375-1406 рр.) митрополит Київський св. Кипріан (Цамблак). За його митрополитства на Русь привозиться з Афону багато книг, робляться переклади тощо. Під їх впливом на Русі починається період «ісихастського відродження», що глибоко

відбився на формуванні самобутньої і глибоко духовної культури Русі-України. Іншим видатним подвижником-ісихастом, що здійснив вагомий внесок у розвиток вітчизняної духовності, культури і писемності, був також учень старців Афону – митрополит Григорій (Цамблак, + 1452), який залишив після себе більше трьох десятків цінних літературно-богословських творів.

Важливу роль Афон і його подвижники відіграли в духовно-культурному відродженні в Україні в XVII ст. Під їх впливом в Україні пишуться нові полемічні твори, відкриваються школи (Острозька і Києво-Братська), засновуються братства, друкуються книги, здійснюється воцерковлення запорізького козацтва і залучення його до боротьби за релігійне і національне звільнення українського народу. Найвидатнішим з українських афонітів того часу був старець Іоанн Вишенський, а також одноступні з ним Іов Княгиницький, блаженний Кипріянос, Ісаакій Борискевич, св. Іов Залізо (Почаївський), Афанасій Межигірський, Іоасаф Густинський, Ісайя Копинський, Іосиф Коріятович-Курцевич і багато інших. Тісні духовно-культурні зв'язки з Афоном у цей час підтримували Києво-Печерський, Києво-Братський, Межигірський, Трахтемирівський, Самарський, Манявський, Почаївський, Густинський, Мгарський, Святогірський, Мотронинський, Краснокутський і багато інших монастирів. Вплив Афону на духовно-культурне відродження в Україні був такий значний,

що на Київському Помісному Соборі в 1621 р. у спеціальній постанові, відомій під назвою «Совітування про благочестя», пропонувалося «посилати русинів, схильних до благочестя, на Афон, як до школи духовної».

Українське козацтво також підтримувало тісні зв'язки з Афоном, запрошувало звідти досвідчених наставників і старців, робило щедрі пожертвування на монастирі Афону, здійснювало паломництва на Афон, а нерідко чимало козаків і самі приймали на Афоні чернечі постриги і подвизалися в монастирях Афону. Козаки із Задунайської Січі та з Кубані за старою козацькою традицією також опікуватись монастирями Афону, а особливо українським козацьким Свято-Іллінським скитом (останні ченці-українці у цьому афонському козацькому скиті перебували до 1991 року, коли замість українців до нього заселилися греки і з того часу він перетворився на грецький монастир). Як писав ще в середині ХХ ст. про цей козацький скит на Афоні І.Огієнко: «Це справді український закуток на Афоні, ніби чудом перенесений сюди з України». Заснований він був вихідцем з сім'ї українських козацьких священиків святим Паісієм Величковським (1722-1794), який на Святій Горі заснував власну ісихастську школу (т.зв. «паісіанство»), і якій належала честь нового відродження та поширення афонського ісихазму і старчества в Україні, Молдавії, Румунії, Білорусі та Росії в ХІХ ст.

Іншим центром українського чернецтва на Афоні був заснований козаками Чорно-Вирський скит Різдва Богородиці, що діяв у XVIII-XIX ст. при Афонському Зографському монастирі.

Таким чином, вплив Святої Гори Афон, її традицій і її послідовників на духовно-культурні процеси в історії Русі-України відігравали дуже важливе значення. А сама афонська спадщина по праву є однією з важливих складових української національної духовної культури і традиції, хоч і невинуватено забутою нині.

Монастирі на Україні, які засновані ченцями зі Святої Гори

В Україні теж, були монастирі і скити, які засновані ченцями зі Святої Гори, в яких дотримувались Святогірського уставу та перебували вони у тісних зносинах з Афоном. Тут наприклад, слід згадати Почаївську лавру. За переданням, першим чернечим поселенням у цій місцевості став скит, що його на зламі XII-XIII ст. заснував чернець з Афонської гори Мефодій. Цілком імовірно, що цей скит передував появі тут великого чернечого поселення. В епоху розквіту Почаївського монастиря спілкування з Афоном було вже не посереднім, а прямим. З кінця XVI і впродовж XVII ст. в бібліотеку Почаївської лаври привозили віронавчальні та вірозахисні книги з Афонських монастирів, ченці листувалися з своїми братами зі Святої Гори. У 1900-х роках, від Почаївської лаври засновано Свято-Духівський скит. До скиту було запрошено двох ієромонахів з Афону – і вони ввели у ньому Афонський Устав. Другий скит, де чернече

життя проходило за Афонським Уставом, був скит Святого Георгія Переможця на Козацьких могилах. У кращі часи монастир мав більше тридцяти чоловік братії, яка молилася й трудилася, своїм подвигом надихаючи багатьох прочан, які стікалися до монастиря тисячами. Особливої уваги також заслуговує Манявський скит, що розташований у мальовничому карпатському міжгір'ї за півсотні кілометрів від Івано-Франківська. Цей скит заснований преп. Іовом Княгиницьким, котрий був пострижений у Ватопедській обителі та довгий час перебував на Афоні і, певною мірою, через це заснований ним скит стали називати руським, тобто Українським Афоном. На одній із башт, що має три поверхи зберігся напис: “Обитель цю спорудили ревнителі віри православної, ченці гори Афонської”. В XVII ст. монастир досяг небувалого розквіту та мав зверхність над багатьма іншими монастирями і був, так би мовити, благословенною Святою Горою в Галицькій землі – Новим Українським Афоном.

Це був духовний оплот Православ'я в Галичині. Коли в другій половині XVIII ст. Греко-католицька Церква повністю встановила своє опікунство в цьому регіоні, то ченці скита потерпали від значних утисків і змушені були покинути скит і переселитись на Афон.

Афонський старець, ігумен Есфігменового монастиря Феоктист, який постригав у чернецтво преподобного Антонія Печерського, духовним зором сягаючи в далечінь наступних віків, передрік подання благодаті нашій, тоді ще юній Церкві. Він сказав постриженнику так: “Іди на Русь, там іншим на зростання і успіх будеш”.

В наш час також багато паломників з України відвідують Святу Гору, щоб вклонитися безцінним святиням, що єднують нас. Тому, що паломництво на Афон відрізняється від відвідання інших святих місць можливістю доторкнутися до збереженої у віках традиції чернечого подвигу, який кличе до себе тих, хто шукає богопізнання.

Відвідував Афон Предстоятель Української Православної Церкви Митрополит Володимир. Духовенство Львівсько-Сокальської єпархії у 2012 році відвідало Святий Афон, де отці Церкви склали свої молитви на рідній українській мові та благали Пресвяту Богородицю благословити та покрити Своїм Материнським Омофором наш рідний край, віруючий люд та утвердити єдину Помісну Православну Церкву. Вони в такий спосіб внесли свою маленьку нову історичну лепту у церковні зв'язки України із святою горою Афон. За Україну та її процвітання лунали їхні молитви з гір, що вже давно звикли до української мови.

Сучасні дослідження з вивчення української спадщини Афону

Хоча Свята Гора, її духовні традиції, архітектурні, мистецькі й книжкові пам'ятки, її вплив на культурне, духовне і політичне життя слов'янського світу, а також на розвиток чернецтва в різних країнах, становлять значний інтерес для наукової та інтелектуальної спільноти України, але українська спадщина Афону – малодосліджена вітчизняними фахівцями тема.

Роботу з вивчення українського сліду на Афоні, який простежується ще з часів князя Володимира, взяв на себе Міжнародний інститут афонської спадщини в Україні. Відбулося декілька експедицій на Афон, у результаті яких стало відомо про перебування на Афоні прп. Антонія Печерського та прп. Паїсія Величковського, а також про те, що у деяких афонських монастирях досі зберігається чимало львівських, острозьких та київських стародруків XVII–XVIII ст. («Лимонарь или цветник Софрония Патриарха Єрусалимского» (1628), «Авва Дорофей» (1628)).

Вдалося віднайти й документи, які підтверджують, що кошти на потреби Святої Гори жертвували відомі діячі часів козацтва: гетьмани Іван Мазепа, Іван Самойлович і Данила Апостол, військовий діяч Семен Палій, козацькі родини Кочубеєв і Лизогубів.

Справжньою знахідкою, за словами Сергія Шумила, київського історика, директора Міжнародного інституту афонської спадщини в Україні, стали залишки стародавньої козацької святині – обителі «Чорний Вир», заснованої у 1747 році козаком Григорієм Голубенком, нащадком гетьмана Оліфера Голуба. Дослідник зазначає, що відомості про

існування афонського козацького скиту вперше були знайдені в листах останнього кошового отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського, однак жодних досліджень козацького скиту не проводили.

Назва козацького скиту «Чорний Вир», на думку Сергія Шумила, походить від річки, що трьома потоками стікає з гір та збирається у вир. Щодо того, хто населяв цю обитель, то історики вважають, що серед ченців і послухників скиту були колишні запорізькі козаки, схильні до благочестя.

Скит «Чорний Вир» проіснував до 30-х років XIX ст., коли під час російсько-турецької війни, внаслідок перебування турецьких військ в обителях Афону відбувся занепад багатьох афонських монастирів. До наших днів збереглися рештки скиту «Чорний Вир» і соборний храм на честь Різдва Богородиці у відносно гарному стані. У середині храму можна побачити

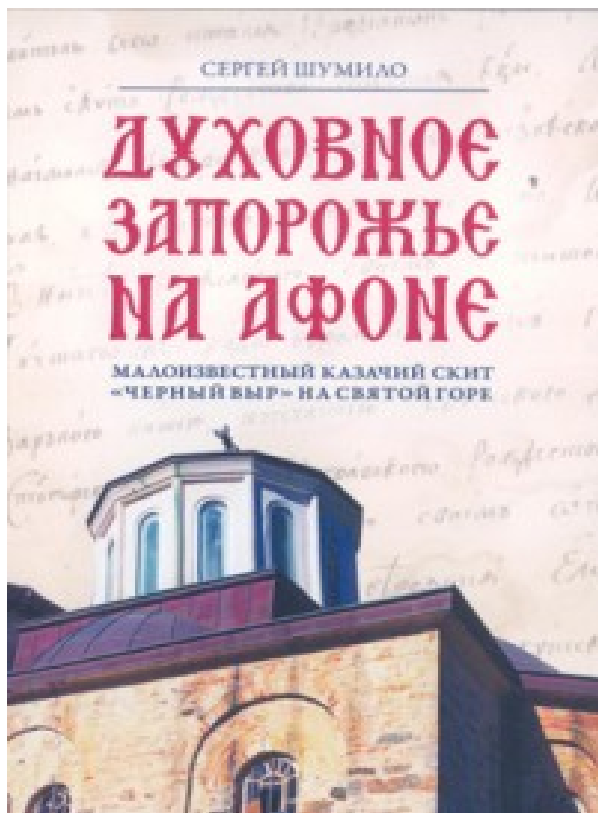
частково вцілілі фресковий розпис із Києво-Печерськими святими, орнаменти та дерев'яні іконостаси з іконами в стилі козацького бароко XVIII ст.

З благословення Предстоятеля Української Православної Церкви Митрополита Онуфрія за результатами експедиції Сергій Шумило видав книгу «Духовне Запоріжжя на Афоні. Маловідомий козацький скит “Чорний Вир” на Святій Горі».

«Досі не було жодного дослідження про цю козацьку афонську святиню. Виявлені документальні свідчення про неї – це, по суті, нова сторінка в історії Афону і її взаємин з Україною», – зазначає Сергій Шумило.

**«Духовне Запоріжжя на Афоні. Маловідомий
козацький скит «Чорний Вир» на Святій Горі»**

Шумило, Сергей. Духовное Запорожье на Афоне. Малоизвестный казачий скит «Черный Вир» на Святой Горе / Сергей Шумило. – Киев: Издательский отдел УПЦ, Международный институт афонского наследия в Украине (МИАНУ), 2015. – 120 с. – ISBN 978-966-2371-34-5

Книга «Духовне Запоріжжя на Афоні. Маловідомий козацький скит «Чорний Вир» на Святій Горі» написана на основі матеріалів, які було знайдено в українських архівах та архівах афонських монастирів. В ній розповідається про нещодавно відкритий на Афоні в Греції невідомий козацький скит «Чорний Вир», заснований запорізькими козаками в 1747 р.

Також у книзі представлена інформація по нещодавній експедиції Міжнародного інституту афонської спадщини на Святу гору Афон, в результаті якої було виявлено старовинний український козацький скит «Чорний Вир».

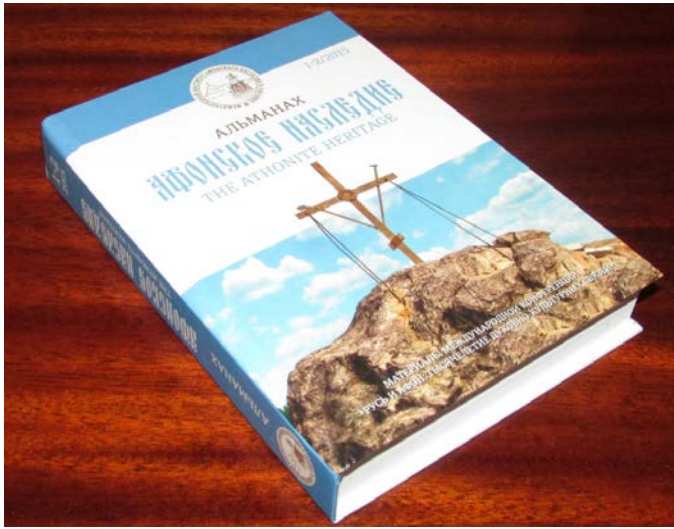
«Вперше на основі архівних документів зроблена спроба вивчення та систематизації відомостей про маловідомий козацький скит, простежуються тісні історичні та духовно-культурні зв'язки Афону і запорізького козацтва. Унікальний пам'ятник присутності запорожців на далекому Афоні козаки називали «Духовним Запоріжжям», — розповідає автор книги.

Як наголошується у книзі, «Афонський козацький скит «Чорний Вир» залишається важливою складовою історії, духовної культури, традицій та спадщини запорозького козацтва, безцінним пам'ятником, залишеним нам на Афоні нашими предками, який має велику духовно-культурну і науково-історичну цінність».

Науковий альманах «Афонська спадщина»

З благословення Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Онуфрія вийшов в світ перший випуск наукового альманаху «Афонська спадщина» («The Athonite Heritage»), присвячений 1000-літтю давньоруського чернецтва на Святій Горі та Дня пам'яті преподобного Антонія Печерського.

Цей випуск альманаху з'явився в рамках видавничих проектів Міжнародного інституту афонської спадщини в Україні (МІСУ).

Афонское наследие: Научный альманах («The Athonite Heritage», a Scholar's Anthology). Вып. 1– 2: Материалы международной научной конференции «Русь и Афон: тысячелетие духовно-культурных связей», Чернигов, 28-29 ноября 2014 г. Киев – Чернигов: Издание Международного института афонского наследия в Украине, 2015. – 512 с.

На сторінках видання вперше авторитетні вчені з різних країн розглядають історію взаємин Київської Русі і країн Центрально-Східної Європи зі світовим центром православного чернецтва і містицизму на Афоні.

Випуск направлений на системне і різностороннє висвітлення історії та духовно-культурної спадщини Святої Гори Афон у розвитку слов'янських країн і Київської Русі. Він також покликаний розширити уявлення про тисячолітні духовні і культурні зв'язки Київської Русі і Афона, про вплив афонських традицій на багато пластів духовного, культурного і навіть політичного життя слов'янського світу.

Відкривається альманах вітальним словом Принца Уельського Чарльза, який є почесним головою Міжнародного товариства “Друзі Святої гори Афон” (Великобританія).

Більше матеріалів за даною темою можна знайти:

У книгах:

1. Афонское наследие: Научный альманах («The Athonite Heritage», а Scholar's Anthology). Вып. 1 – 2: Материалы международной научной конференции «Русь и Афон: тысячелетие духовно-культурных связей», Чернигов, 28-29 ноября 2014 г. Киев – Чернигов: Издание Международного института афонского наследия в Украине, 2015. – 512 с.
2. Шумило, С. «Духовне Запоріжжя на Афоні. Маловідомий козацький скит «Чорний Вир» на Святій Горі» / Сергій Шумило. – Київ: Вид. від. УПЦ, Міжнар. ін.-т афонської спадщини в Україні (МІАСУ), 2015.–120 с.

В публікаціях з періодичних видань:

3. Чебан О. Жива вода з джерел Антонія / Олег Чебан // Уряд. кур'єр. – 2013. – 12 верес. (№165). – С.10. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/zhiva-voda-z-dzherela-antoniya/>
4. Дєдов В. Запорозжці і Святі Гори / Володимир Дєдов // Україна Козацька. – 2013. – берез. (№5-6). – С.12-13. – Режим доступу: <http://www.kozatstvo.org.ua/docs/2013-195-196.pdf>

За посиланнями на електронні ресурси:

5. Афон і Київська Русь (до 1000-ліття древнеруського монашества на Афоні) [Електронний ресурс] – відео. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=X3aOZvyJoRs> (дата звернення: 04.04.2016). – Назва з екрану.

6. Афонська спадщина [Електронний ресурс] – відео. – Режим доступу: http://dobro-biblio.ucoz.ru/news/afonska_spadshhina/2016-01-16-320 (дата звернення: 04.03.2016). – Назва з екрану.
7. Афонський старець Парфеній: Хочу, щоб Господь дав покаяння народу України. [Електронний ресурс] // сайт Християнський оглядач. – Текст. дані. – Режим доступу: http://pravoslavnews.com.ua/massmedia/afonskij_starec_parfenij/ (дата звернення: 14.04.2016). – Назва з екрану.
8. Афон і Україна: Багатовікова духовна спільність. [Електронний ресурс] // сайт Українська православна церква – Текст. дані. – Режим доступу: <http://archiv.orthodox.org.ua/page-1480.html> (дата звернення: 14.04.2016). – Назва з екрану.
9. Афон і Україна – тисячолітня духовна єдність. [Електронний ресурс] // сайт Сокаль і Сокальщина. – Текст. дані. – Режим доступу: http://www.sokal.lviv.ua/khram_sertsia/khram_sertsia_page_234.html (дата звернення: 14.04.2016). – Назва з екрану.
10. Гора Афон. [Електронний ресурс] – Текст. дані. – Режим доступу : <http://narodna.pravda.com.ua/rus/culture/4e399cdd899b9/> – (дата звернення: 14.04.2016). – Назва з екрану.
11. Духовно-культурні зв'язки Київської Русі та Святої Гори Афон. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/Oks123/ss-59699006> (дата звернення: 14.04.2016). – Назва з екрану.
12. Житіє святих. Укладені на Святій Горі Афон. Синаксар. Січень / авт. уклад. Ієромонах Макарій

- Симонопетрівський; допов. пер. з фр.. – К.: Дух і літера, - 50 с. (Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира) [Електронний ресурс] – Текст. дані. – Режим доступу: https://issuu.com/duh-i-litera/docs/sinaxar_2extract (дата звернення: 14.04.2016). – Назва з екрану.
13. Міжнародний інститут афонської спадщини в Україні. [Електронний ресурс] // Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародний_інститут_афонської_спадщини_в_Україні (дата звернення: 15.04.2016). – Назва з екрану.
14. Монастирі Афону. [Електронний ресурс] // Сайт прихожан Свято-Георгіївського храму. – Текст. дані. – Режим доступу: http://www.alavastr.ru/afon_1/afon_1.html (дата звернення: 15.04.2016). – Назва з екрану.
15. Монастирі Святої Гори Афон. [Електронний ресурс] // сайт Помісні церкви – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/orthodoxchurches/39824.htm> (дата звернення: 15.04.2016). – Назва з екрану.
16. Паломництво на Святу Гору Афон [Електронний ресурс] – Текст. дані. – Режим доступу: <http://molitva.com.ua/node/484> (дата звернення: 15.04.2016). – Назва з екрану.
17. Початок історії Києво-Печерської лаври. [Електронний ресурс] – Текст. дані. – Режим доступу: http://hram.in.ua/index.php?option=com_Content&view=article&id=305:title138&catid=61 (дата звернення: 15.04.2016). – Назва з екрану.

18. Свята Гора Афон. [Електронний ресурс] // сайт прихожан Свято-Георгіївського храму. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.alavastr.ru/afon/afon.html> (дата звернення: 15.04.2016). – Назва з екрану.
19. Свята Гора Афон. [Електронний ресурс] // сайт Афон. Інформ. портал Святої Гори – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.isihazm.ru/> (дата звернення: 15.04.2016). – Назва з екрану.
20. Свята Гора Афон [Електронний ресурс] – відео. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=yfKtcJIGC_E (дата звернення: 04.03.2016). – Назва з екрану.
21. Свята Гора Афон і поява Києво-Печерського монастиря. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://bishop.kharkov.ua/ru/node/92> (дата звернення: 15.04.2016). – Назва з екрану.
22. Україна. Козацтво. Афон. Тісні зв'язки. [Електронний ресурс] // сайт Гетьманат. Канівсько-Трахтемирівська козацька Січ. – Режим доступу: http://getmanat.org/ru/athos_orthodox_ru/ (дата звернення: 14.04.2016). – Назва з екрану.

Укладач:

В.В. Савельєва

Редактор:

Л.К. Шевердіна

Комп'ютерний набір:

Ю.В. Ніколаєнко